

Què s'ha dit?

10

Polítiques familiars a la Unió Europea

Organitzat per l'ICPS

Barcelona, del 3 al 31 d'octubre de 2002

QUÈ S'HA DIT, 10

POLÍTIQUES FAMILIARS A LA UNIÓ EUROPEA

ORGANITZAT PER L'ICPS

Barcelona, del 3 al 31 d'octubre de 2002

Què s'ha dit? Té per objectiu difondre els continguts d'actes (jornades, seminaris, simposis, taules rodones...) d'interès per al món local.

El contingut del dossier ha estat elaborat pel Centre per a la Innovació Local. El resum de les ponències és una síntesi de les notes realitzades per les persones que han assistit a les sessions i dels textos que van lliurar els organitzadors com a documentació.

Si esteu interessats a demanar els documents o si voleu fer-nos arribar informació, poseu-vos en contacte amb el CIL:
ofm.cil@diba.es
Tel. 934 020 709

© Diputació de Barcelona
Desembre de 2002

Disseny de la coberta: Estudi Accent
Producció: Institut d'Edicions
de la Diputació de Barcelona

S'HA DIT...

A Espanya, les transformacions de les llars de 1985 a 1995 són importants. L'adaptació del sistema de protecció social als canvis familiars ha estat molt limitada

Els sistemes contributius han de fer front a reptes importants motivats per la davallada de la natalitat, per la incorporació de la dona al mercat de treball i el nou repte derivat del divorci

A Espanya, la política de conciliació s'ha desenvolupat lentament. El seu tret principal ha estat facilitar la permanència de les mares a la feina, amb l'avançament de l'edat escolar i els permisos laborals

En el cas espanyol, si bé l'atenció sanitària i l'educació no mostren un biaix per gènere, sí que existeix un impacte discriminatori en les polítiques de garantia d'ingressos i en els serveis socials

La baixa oferta pública de serveis d'atenció a les persones es pot considerar com una de les causes de la baixa participació de la dona en el mercat de treball i de la gran càrrega suportada per les famílies

A Espanya i a Catalunya sembla que hi ha dos models de llars monoparentals. Un de «tradicional» en el qual la persona és dependent d'un fill/a adult i un de «modern» en el qual els fills són menors a càrrec de l'adult

Ni a Catalunya ni a tot Espanya no existeix una política de suport a les famílies suficient. El col·lectiu de llars monoparentals és un dels més afectats per aquesta mancança de suport públic

La despesa en família a Espanya està per sota de la mitjana europea; gasta per sobre de la mitjana en salut, pensions i atur

Existeix un model propi de política familiar al sud d'Europa? Lluís Flaquer ho afirma. Considera que aquests països han arribat a una situació d'equilibri, la baixa taxa de participació femenina i la baixa fecunditat es reforcen mútuament

Queda oberta la qüestió de com aquest model s'adaptarà al futur, ja que la major participació laboral de la dona suposa una gran tensió en el si del sistema

SUMARI

Programa	5
SÍNTESI DE CONTINGUTS	6
1. Antecedents i desenvolupament de la política familiar a Espanya	7
1.1 Introducció i radiografia de la família a Espanya	7
1.2 El sistema de protecció social i la família	8
1.3 Reptes derivats del canvi familiar	8
1.4 Adaptació dels sistemes de protecció social al canvi familiar	10
1.5 Com es podria reformar el sistema per adaptar-se als canvis familiars?	10
2. Protecció social, gènere i ciutadania: l'estat de benestar espanyol en el marc de la Unió Europea	11
2.1 Gènere, ciutadania i política social	11
2.2 Política social a Espanya	11
2.3 El procés de presa de decisions	14
3. Ruptures d'unions i famílies monoparentals	15
3.1 La monoparentalitat a Catalunya	15
3.2 El debat internacional	17
3.3 Reflexions finals	18
4. A la recerca d'un model mediterrani de política familiar	19
4.1 Estat de benestar i sistema familiar a l'Europa meridional	19
4.2 A la cerca d'un model	21
4.3 Conclusions	22

PROGRAMA

Dijous 3 d'octubre

«Antecedents i desenvolupament de la política familiar a Espanya». Gerardo Meil, Universidad Autónoma de Madrid

Dijous 10 d'octubre

«Protecció social, gènere i ciutadania: l'estat de benestar espanyol en el marc de la Unió Europea». Ana Guillén, Universidad de Oviedo

Dijous 17 d'octubre

«Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de tres anys». Anna Escobedo, Fundació CIREM

Dijous 24 d'octubre

«Ruptures d'unions i famílies monoparentals». Elisabet Almeda, Universitat Pompeu Fabra

Dijous 31 d'octubre

«A la recerca d'un model mediterrani de política familiar». Lluís Flaquer, Universitat Autònoma de Barcelona

SÍNTESI DE CONTINGUTS

1. ANTECEDENTS I DESENVOLUPAMENT DE LA POLÍTICA FAMILIAR A ESPANYA

La davallada de la natalitat, la incorporació de la dona al mercat laboral i la monoparentalitat derivada principalment del divorci, són els tres reptes als quals s'ha d'enfrontar el sistema de protecció social

La introducció d'una «cotització demogràfica», considerar com a béns de guany les cotitzacions a la seguretat social, les prestacions per fill a càrrec i la introducció de mesures per als dependents a càrrec, són les quatre propostes per reformar el sistema

1.1. Introducció i radiografia de la família a Espanya

La provisió de benestar dels individus és una distribució de responsabilitats entre l'Estat, el mercat i el tercer sector, integrat fonamentalment per les famílies. En les últimes dècades, una de les preocupacions més importants a l'hora de «decidir» aquesta distribució de responsabilitats ha estat els problemes derivats de l'envelliment de la població.

No es pot parlar d'envelliment de la població sense parlar de la davallada de la natalitat. Aquesta davallada ha estat causada per un canvi social sobre la concepció de la vida familiar, que es pot resumir en la desaparició de la «família tradicional». Per tant, l'objectiu de Meil és analitzar les característiques d'aquest canvi i veure en quina mesura suposen un repte per al sistema de benestar.

La vida familiar a Espanya, i també en altres països desenvolupats, pateix canvis

profunds, passant d'un model de família ideal i amb rols fixats i ben definits, a un altre model més difós. Meil assenyala: «no se trata tanto de la emergencia de un nuevo modelo igualitario, como de la privatización de opciones sobre cómo se construyen las biografías familiares».

La pèrdua del caràcter institucional
i la flexibilització de les formes
d'organitzar la vida familiar han donat
lloc a un «nou pacte conjugal»

La pèrdua del caràcter institucional i la flexibilització de les formes d'organitzar la vida familiar han donat lloc al que anomenem «nou pacte conjugal». Com afirma Ulrich Beck, darrere aquest nou model trobem la incorporació de la dona al mercat laboral i un canvi en els valors socials cap a una major individualització i cerca d'espais de llibertat.

En el cas espanyol, la desinstitucionalització dels projectes de vida familiar ha estat menor però, analitzant les dades de l'evolució de les llars espanyoles de 1985 a 1995, veiem que les transformacions són importants. Segons Meil, el que el procés de privatització ha començat a qüestionar no és tant les ajudes puntuals a membres de la família, sinó la disposició a un ajut continuat en el temps.

El sistema de protecció social
contributiu es basa en el model
de família nuclear tradicional

1.2 El sistema de protecció social i la família

Podem dividir els sistemes de protecció social entre els que són de caràcter universalista i els que són de caràcter contributiu. Mentre que els primers no descansen en una concepció explícita de la família en atorgar els drets per raó de ciutadania, els segons es basen en el model de família nuclear tradicional: es protegeix al treballador que cotitza a la seguretat social i a través seu a tots aquells familiars dependents d'ell.

Un exemple clar de la protecció als familiars dependents són les pensions de viduïtat al nostre país, que es donaven únicament a les dones dels treballadors assegurats mentre no tornessin a casar-se o desenvolupessin una activitat econòmica. Això ha anat canviant, com va ser el cas de les directives de no discriminació de gènere de la Unió Europea, que va fer que les pensions en qüestió també s'atorguessin

als homes, però la base continua constatant que el sistema de protecció social al nostre país s'organitza al voltant dels vincles familiars.

Per tant, l'adaptació del sistema de protecció social als canvis familiars –que hem vist que han tingut lloc– ha estat molt limitada. En canvi, és evident que totes aquestes transformacions de la societat impliquen reptes importants que els sistemes contributius no podran passar per alt si han de continuar funcionant. Què es pot fer?

1.3 Reptes derivats del canvi familiar

El primer dels reptes al qual s'ha d'enfrontar el sistema de protecció social és el motivat per la davallada de la natalitat. Amb aquesta davallada s'ha iniciat un procés paral·lel d'envelliment de la població que desequilibra els fonaments del sistema de pensions de la seguretat social. Aquesta

La immigració i la incorporació de la dona al mercat laboral no resoldran els desequilibris del sistema de pensions

insostenibilitat a llarg termini no se solventarà amb la immigració i la incorporació de la dona al mercat laboral, per tant és necessari fer front al problema de la baixa natalitat en específic.

La baixa natalitat afecta al sistema de seguretat social en dos aspectes: per una banda, la insostenibilitat demogràfica i, per l'altra, perquè el model familiar sobre el qual es basa el sistema de pensions ja no és la realitat existent.

Entre els motius que expliquen aquesta davallada, Meil destaca l'augment dels costos de tenir fills (incloent els costos d'oportunitat, com renunciar a una millor carrera professional) i, al mateix temps, un desplaçament dels beneficis a l'esfera de l'immaterial. Això implica que la seguretat social no sigui un contracte entre dues generacions sinó entre tres grups, ja que els que tenen fills realitzen una contribució major que la purament monetària. Segons Meil, aquesta «contribució demogràfica» s'ha de tenir en compte d'alguna manera.

La seguretat social ja no és un contracte entre dues generacions.

Els que tenen fills realitzen una contribució major que la purament monetària

El segon dels reptes al qual s'ha d'enfrontar el sistema de protecció social és el motivat per la incorporació de la dona al mercat de treball. En si mateixa, la incorporació de la dona no suposa un problema per al sistema de seguretat social, sinó més aviat al contrari, ja que comporta nous contribuïdors. Els reptes vénen, per una banda, de la dificultat de conciliar la vida laboral amb la familiar i, per altra –encara que estretament relacionat–, per les desigualtats que es generen segons les estratègies de les dones.

En la mesura que cada cop hi ha més control privat sobre els propis projectes de vida i s'ha erosionat el control social d'assumpció de responsabilitats familiars, la configuració del sistema de protecció social incrementa els costos al mateix temps

que redueix els avantatges d'assumir responsabilitats familiars, i genera noves desigualtats derivades de les opcions familiars que s'escullen. Així, la discriminació de la dona no és només causa d'estructures de classe i/o gènere, sinó també de les responsabilitats familiars que s'assumeixen.

Aquesta discriminació es materialitza en condicions d'assegurament més precàries o en l'absència de protecció social en els casos en què s'abandona definitivament el mercat de treball.

Tot això és un repte per a l'estat de benestar per diversos motius. Primer, per una absència d'igualtat d'oportunitats en termes de gènere. Segon, perquè desmotiva la procreació i per tant la sostenibilitat dels sistema de pensions. Tercer, perquè desmotiva l'atenció a dependents, fet que crea una demanda social no atesa i, per tant, necessitat de nous recursos i, alhora, comporta més discriminació per les famílies que sí assumeixen aquesta responsabilitat.

La protecció social incrementa els costos mentre redueix els avantatges d'assumir responsabilitats familiars

El tercer dels reptes als quals s'ha d'enfrontar el sistema de protecció social és el derivat del divorci (o emergència de les ruptures conjugals). En aquest sentit, el problema de la conciliació té un nou risc afegit. Actualment, el divorci és la principal causa de monoparentalitat i afecta cada cop més a les dones. La monoparentalitat implica taxes de pobresa més elevades a

tots els països de la UE. Per tant, el divorci amb presència de càrregues familiars s'ha d'assumir com un «nou risc social».

1.4 Adaptació dels sistemes de protecció social al canvi familiar

Encara que els sistemes universalistes s'han adaptat millor a aquests reptes, l'evidència demostra que gairebé tots els països han desenvolupat mesures que tendeixen a promoure la conciliació, impulsades en bona part per institucions internacionals.

La monoparentalitat implica taxes de pobresa més elevades a tots els països de la UE

En el cas d'Espanya, la política de conciliació s'ha desenvolupat lentament. El seu tret principal ha estat facilitar la permanència al treball de les mares a través de l'avançament de l'edat escolar i de permisos laborals. Els costos els han pagat els potencials beneficiaris i només els han compensat d'una forma molt limitada, el que implica que l'adaptació dels reptes plantejats anteriorment ha estat més aviat inexistent.

La compensació pública de càrregues familiars a través de mecanismes de distribució de la renda (prestacions a la seguretat social i la tributació de la renda) també ha estat molt limitada. Fent un repàs a la legislació, l'autor conclou que mesures com el canvi en l'IRPF respecte als fills a càrrec gairebé no ha suposat compensació.

En paraules de l'autor: «lejos de reforzar la motivación para la asunción de responsabilidades familiares, la adaptación del sistema de protección social a los desafíos derivados del cambio familiar tiende a la desmotivación, no tanto porque no promueva la conciliación de vida familiar y vida laboral, como por el hecho de no considerar los costes que para las familias tienen... por ello el sistema de protección social debería responder de una forma más perceptible para la ciudadanía a los desafíos del cambio familiar».

1.5 Com es podria reformar el sistema per adaptar-se als canvis familiars?

Meil proposa quatre mesures per tal d'adaptar el sistema de protecció social als reptes plantejats pel canvi familiar, amb la intenció de garantir la llibertat d'opció i al mateix temps no penalitzar doblement aquells que opten per assumir responsabilitats familiars.

Mesura 1: Introducció d'una «cotització demogràfica»; per exemple, reconèixer a la mare com si hagués cotitzat tres anys per cada fill.

Mesura 2: Consideració de les cotitzacions a la seguretat social com a béns de guany en cas de ruptura.

Mesura 3: Fixar unes prestacions per fill a càrrec que redueixin de forma efectiva el risc de pobresa infantil, garantint un mínim existencial a tots els menors, independentment de l'estat civil dels seus pares.

Mesura 4: Introduir alguna mesura per als dependents a càrrec, similar a l'assegurança per atenció a la gent gran a Alemanya.

2. PROTECCIÓ SOCIAL, GÈNERE I CIUTADANIA: L'ESTAT DE BENESTAR ESPANYOL EN EL MARC DE LA UNIÓ EUROPEA

Si bé la protecció a les famílies ha millorat des del punt de vista dels drets i les llibertats individuals, altres dimensions han estat «oblidades», com les prestacions econòmiques

Els serveis socials han crescut en les darreres dècades, però no s'han constituït com a dret de ciutadania. Només representen el 2% de la despesa en seguretat social

La baixa oferta pública de serveis d'atenció a les persones és una de les causes de la baixa participació de la dona en el mercat de treball

2.1 Gènere, ciutadania i política social

L'objectiu és analitzar les relacions entre política social i estratificació per gènere. Tota política de protecció social té un impacte en l'estratificació social, sigui o no l'objectiu desitjat.

Primer cal analitzar quin és el model de benestar espanyol respecte a l'estratificació per gènere. S'han elaborat tipologies d'estats de benestar considerant els esforços d'atenció a la família i a la llar realitzats per les dones. Pensem que en les tipologies existents s'ha posat molt més èmfasi en l'estratificació per classe i, per exemple, pocs autors tenen en compte el treball no remunerat, que és el que més afecta les dones.

Així doncs, diverses autores suggereixen altres categories analítiques per classificar estats del benestar. Resumint, les autores posen l'èmfasi en les activitats d'atenció,

que són les més oblidades per les tipologies clàssiques. Així, s'han de considerar dimensions com: *a)* el grau de desenvolupament dels drets individuals; *b)* l'extensió de les mesures públiques de prestacions per a les persones dependents; *c)* la posició de les dones davant el treball remunerat, i *d)* el repartiment de l'esforç dins les tasques de la llar.

2.2 Política social a Espanya

A. El sistema de garantia d'ingressos

En general, el sistema de garantia d'ingressos (és a dir, aquell que garanteix la continuïtat de la percepció d'ingressos davant d'eventualitats com malalties, accidents, pèrdua del treball, etc.) és contributiu i, per tant, es pot afirmar que les desigualtats que genera, tant de classe com de gènere, estan íntimament relacionades amb la participació al mercat de tre-

ball i amb el disseny dels programes de prestació de beneficis.

Pensions

Com afirma Esping-Andersen, la substitució d'ingressos després de la jubilació és molt elevada, i corrobora l'argument que se substitueix un salari familiar i no individual. L'atenció és molt més dèbil en els sectors informals del mercat de treball, en

Tota política de protecció social
té un impacte
en l'estratificació social,
sigui o no l'objectiu desitjat

el qual les dones i els joves estan sobrerrepresentats. Les dades sobre la situació laboral de la dona a Espanya confirmen l'afirmació anterior.

Quant a les desigualtats per gènere entre la gent gran, s'observa que la majoria dels homes reben pensions d'invalidesa o de jubilació (87,1%) mentre que les dones tan sols ho fan en una proporció del 40% i la resta reben pensions de viduïtat o de menor quantia.

Com a molts altres països de la UE, s'han introduït prestacions de tall universalista com la introducció de la pensió no contributiva el 1991. El nivell de les pensions no contributives més elevades no arriba al de la pensió contributiva mitja. La proporció de receptors d'aquest tipus de pensions són de quatre dones per cada home.

Garantia d'ingressos per a persones d'edat activa i menors

La protecció és menor a Espanya que a altres països de la Unió Europea, ja que a Espanya s'ha prioritzat la despesa en pensions (un 90% el 1995 de la despesa en prestacions) a costa d'altres àrees de política social.

La taxa d'atur de les dones és, com a mínim, un 10% més elevada que la dels homes, i l'atur de llarga durada també és major en les dones. Encara que aquest fenomen és comú a quasi tots els països de la UE, la diferència a Espanya és molt més elevada. A més a més, s'ha de tenir en compte la discriminació salarial que a Espanya, encara que no fos de les més elevades, era d'un 30% el 1997.

Espanya ha estat el primer estat del benestar al sud d'Europa en introduir rendes mínimes per persones/famílies en edat

Les desigualtats en el sistema
contributiu estan relacionades amb la
participació al mercat de treball
i amb el disseny dels programes
de prestació de beneficis

activa, per la iniciativa de les comunitats autònomes entre el 1989 i el 1993. De totes maneres, l'extensió i quantia d'aquestes rendes és encara insuficient en termes absoluts i comparativament amb altres països de la UE.

Pel que fa a les mesures de protecció de la maternitat, des de 1994 existeix un permís

de 16 setmanes amb una remuneració del 100% del salari; el pare pot gaudir d'un permís de 4 de les darreres setmanes. La condició és que hagi cotitzat durant 180 dies durant els 5 anys anteriors al naixement del fill. Comparativament, es pot concloure que aquestes prestacions es troben al nivell de la resta de països de la UE.

A més de la baixa per parentalitat, des de 1990 els pares tenen dret a un període d'excedència no superior a tres anys per

Un 87% d'homes reben pensions
d'invalidesa o de jubilació,
i sols un 40% de dones

tenir cura de cada fill, es permet que els anys es computin a efectes d'antiguitat i es reserva el lloc de treball o similar. Amb la Llei de conciliació del treball i la vida familiar de 1999, aquest permís es va ampliar a familiars dependents en general (però no superiors a un any). Encara que s'evidencia un avanç, Guillén afirma que presenta moltes limitacions, com el fet que no contempla els casos de llars monoparentals. Aquests permisos laborals ja existeixen en alguns països de la UE, però no en altres com Bèlgica, Irlanda, Luxemburg o Gran Bretanya.

La conclusió, doncs, seria que, si bé és cert que la protecció a les famílies ha millorat des del punt de vista dels drets i les llibertats individuals, altres dimensions han estat «oblidades», com per exemple les prestacions econòmiques que, com afirma Flaquer, constitueixen un dels buits més rellevants actualment.

B. Els serveis del benestar: atenció sanitària, educació i serveis socials

Atenció sanitària

L'atenció sanitària pública ha estat universalitzada a Espanya tant de manera formal com efectiva (fet que no passa a altres països del sud d'Europa). Juntament amb la targeta sanitària individual, ha suposat un alt grau d'autonomia per a les dones.

Educació

La política educativa també és universal i no discrimina per gènere, encara que els nivells educatius siguin encara diferents a causa del passat recent. El fet que les dones estiguin subrepresentades en algunes especialitats, té més a veure amb valors culturals i la definició social dels rols de gènere.

Serveis socials

És molt difícil avaluar l'oferta de serveis socials, ja que es reparteix entre IMSERSO,

La taxa d'atur de les dones és un 10%
més elevada que la dels homes,
l'atur de llarga durada també
és major entre les dones

comunitats autònomes i ajuntaments, sense existir-ne cap recompte. Es pot afirmar que els serveis socials han crescut en les

darreres dècades però no s'han constituït com a dret de ciutadania, i només representen el 2% de la despesa en seguretat social (incloent la despesa en pensions no contributives).

La comparació amb altres països de la UE també és difícil a causa de la diversitat de programes i varietat de condicionants, a

A Espanya, les mesures
de protecció de la maternitat
es troben al nivell
de la resta de països de la UE

més del fet que en la majoria de països aquests serveis també es gestionen a nivell regional i local. Tot i així, es pot afirmar que en els països del sud d'Europa l'oferta és menor, almenys pel que fa a serveis d'atenció a la gent gran, a les persones discapacitades i a la infància de 0 a 2 anys.

Les dades referents a Espanya, per exemple, indiquen que les dones s'ocupen de l'atenció a dependents en una proporció molt més elevada que en altres països europeus.

2.3 El procés de presa de decisions

La conclusió dels apartats anteriors es pot resumir afirmant que, si bé l'atenció sanitària i l'educació no mostren un biaix per gènere, sí que existeix un impacte discriminatori en les polítiques de garantia d'ingressos i en els serveis socials. La baixa oferta pública de serveis d'atenció a les persones es pot considerar com una de les causes de la baixa participació de la dona en el mercat de treball i la gran càrrega suportada per les famílies.

La universalització de la sanitat i l'educació s'explica pel suport del PSOE en els seus anys de govern, pel paper dels sindicats i les comunitats autònomes, així com per la influència de la UE.

3. RUPTURES D'UNIONS I FAMÍLIES MONOPARENTALS

Hi ha dos models de llars monoparentals: el «tradicional», en el qual la persona és dependent d'un fill adult, i el «modern», amb fills menors a càrrec

S'han de tenir en compte les separacions de fet, molt significatives a Catalunya, i que augmenten espectacularment

El risc de pobresa i exclusió és més elevat per a les mares soles; l'existència d'ajuts públics és determinant, ja que la contribució dels pares és el recurs amb el qual menys compten

3.1 La monoparentalitat a Catalunya

Les famílies monoparentals són un fenomen creixent als països occidentals, incloent el nostre. La seva anàlisi és, doncs, important per entendre nous models socials i les polítiques públiques, en especial, les polítiques de suport a la família que s'han d'implementar.

La monoparentalitat és un fenomen heterogeni i que ja estava present en el passat. Ara bé, el creixement de llars monoparentals s'explica en gran part pel nou rol de la dona en les nostres societats. Això es correspon amb el fet que la majoria de llars monoparentals estiguin actualment encapçalades per dones.

Encara que l'opinió pública i l'Administració accepten la monoparentalitat com un fet consumat, no existeixen polítiques de suport suficients dirigides a aquest col·lectiu.

El problema del disseny de polítiques de suport a les situacions de monoparentalitat, té la seva primera i principal dificultat en trobar una tipologia de les famílies monoparentals. S'ha argumentat que, a més de tipologies com el sexe del cap de família o l'edat i nombre de menors a càrrec, també s'haurien d'incloure altres conceptes com l'entorn social o les relacions dels menors amb la família extensa. Aquests

A Espanya no existeixen
polítiques de suport
suficients dirigides
a les famílies monoparentals

conceptes no estan recollits a les estadístiques, com tampoc ho estan altres que poden ser determinants, com les separa-

cions de fet, la malaltia o l'empresonament d'algun dels cònjuges, etc.

El col·lectiu de famílies unipersonals és clarament creixent, encara que aquesta tendència ve mitigada pel fet que l'augment de monoparentalitat per separació i/o divorci queda compensat per la disminució de la viduïtat.

La majoria de famílies
monoparentals catalanes
estan encapçalades per dones

Encara que hi ha hagut un creixement important de llars encapçalades per un home sol, la majoria de famílies monoparentals catalanes estan encapçalades per dones (40.887 homes i 156.185 dones el 1996).

Les dades semblen evidenciar dos models de llars monoparentals. Un de «tradicional» en el qual la persona és dependent d'un fill adult, i un de «modern» en el qual els fills són menors a càrrec. Les implicacions en termes de polítiques públiques són diverses: en el model «modern», les dificultats se centren en el manteniment d'ingressos i la conciliació entre vida laboral i privada. En el model «tradicional», les actuacions s'haurien de dirigir més cap a l'atenció de la tercera edat. Les dades indiquen que la tendència és cap a una pauta més «moderna» de monoparentalitat, amb les separacions i els divorcis com a causa principal.

Un estudi complet sobre les ruptures matrimonials ha de tenir en compte també

les separacions de fet. Elisabeth Almeda proposa un mètode d'estimació que demostra que la separació de fet és molt significativa a Catalunya i que augmenta espectacularment. Els homes separats de fet van augmentar un 183,6% i les dones un 124%.

A Europa, fa ja dècades que la monoparentalitat es regeix per una pauta «moderna» amb els divorcis com a causa principal. Comparant dades, veiem que el 1990 la mitjana europea era d'un 27,8% i l'espanyola d'un 10,5%, mentre que el 1996 l'europea era de 36,2% i l'espanyola d'un 17,1%. Aquest augment de les separacions i divorcis a Catalunya i Espanya, que s'acosta a la mitjana europea, confirma les afirmacions anteriors que la tendència existent és no tan sols d'un augment de la monoparentalitat, sinó que, a més a més, l'augment segueix la pauta que hem definit com a «moderna».

Moltes autores feministes
volen que la maternitat
en solitari s'inclougi
en el debat sobre
drets socials de ciutadania

A part de l'edat dels pares, és important també tenir en compte l'edat dels fills en llars monoparentals com a variable a considerar a l'hora de definir polítiques socials. Les dades demostren que un 40% de les llars monoparentals estan formades per fills menors de 26 anys. Això constata de nou l'existència de dos models de monoparentalitat a Catalunya.

La proporció de pares i mares actius, en monoparentalitat i amb fills menors de 26 anys, és molt elevada. Més en el cas dels homes, però amb tendència a igualar-se (la diferència de taxes d'activitat era de 19 punts el 1991 i de 15 punts el 1996). De totes formes, s'ha de destacar el fet que les diferències de gènere són majors quan considerem l'ocupació que quan considerem l'activitat (més de 20 punts el 1996

El tractament de la
monoparentalitat és divers
en els diferents països
europeus, explicitant diferents
concepcions de família i dona

sense que hi hagi una millora en el temps (-21 punts el 1991-). L'anàlisi de les dades també demostra que les taxes d'activitat de les mares soles són molt més elevades que les taxes d'activitat femenina a Catalunya. A més a més, el col·lectiu de mares soles no redueixen la seva activitat fins als 40 anys, mentre que en el conjunt de les dones la taxa d'activitat es comença a reduir a partir dels 29 anys. Quant al nivell d'instrucció, és molt divers entre el col·lectiu de mares soles i s'hauria d'estudiar més detingudament.

Pel que fa a la incidència territorial, les dades no són prou desagregades però semblen confirmar la tendència que els dos models de monoparentalitat que hem definit es corresponen a dos models d'incidència territorial: al model «modern», ubicat principalment a les comarques del litoral mediterrani i a les àrees metropoli-

tanés, i al «tradicional», a les comarques de muntanya, les centrals i les terres de l'Ebre.

3.2 El debat internacional

La monoparentalitat és un debat present a tota Europa. Com argumenten diverses autores, és un cas fronterer ja que permet analitzar i enfocar alguns dels reptes més difícils als quals ha de fer front un estat de benestar adaptat a les nostres societats. Moltes autores feministes volen que la maternitat en solitari s'inclogui en el debat sobre drets socials de ciutadania.

El tractament de la monoparentalitat és divers en els diferents països europeus, explicitant diferents concepcions de família i dona. No és estrany que els països amb menys polítiques de suport a la monoparentalitat siguin els d'Europa del sud, que són a la vegada els que tenen menys polítiques de suport a la família i un sistema de protecció social basat en oferir seguretat a l'home treballador i cap de família.

A Espanya, les taxes de pobresa
són menors que les europees,
per la solidaritat
de les famílies extenses

El «paquet de renda» d'una mare sola ve determinat pel que obté al mercat laboral, per la contribució del pare no resident i pels ajuts públics. Un tret comú a tot Europa és que la contribució del pare és el

recurs amb el qual menys compten les mares soles. Això fa que, si bé és cert que a tots els països europeus el risc de pobresa i exclusió és més elevat per al col·lectiu de mares soles, l'existència d'ajuts públics és determinant (com a França o als països escandinaus, on la pobresa de les mares soles és molt menor). A Espanya, les taxes de pobresa no són comparativament tant elevades, però això s'explica per la solidaritat familiar de les famílies extenses.

En general, i com ja hem apuntat anteriorment, les polítiques de suport a la monoparentalitat estan determinades pel nivell de polítiques de família existent en un Estat; nivell que, a la vegada, depèn del model de benestar present.

3.3 Reflexions finals

Ni a Espanya ni a Catalunya no existeix una política de suport a les famílies suficient, i la poca que hi ha es troba molt fragmentada. El col·lectiu de llars monoparentals és un dels més afectats per aquesta mancança de suport públic.

Una política de suport a la monoparentalitat hauria d'incloure mesures de discriminació positiva per a la dona en el mercat laboral, ajuts a l'habitatge, polítiques de suport de rendes com ara prestacions econòmiques directes, serveis de benestar externs tals com els centres de dia, i altres mesures específiques, com ara un fons de garantia per a les pensions d'aliments impagades.

4. A LA RECERCA D'UN MODEL MEDITERRANI DE POLÍTICA FAMILIAR

La despesa social total i la despesa en família està clarament per sota de la mitjana europea

Existeixen pocs serveis, manca de suport monetari i poques mesures de conciliació

Les nacions de l'Europa del sud tenen un model propi de política familiar que es basa en una ideologia familiarista molt forta

L'existència de xarxes familiars, i la idea que la provisió familiar és de més qualitat que la pública, ha inhibit l'externalització dels serveis d'atenció a les persones dependents

4.1 Estat de benestar i sistema familiar a l'Europa meridional

Els països d'Europa del sud (Espanya, Grècia, Portugal i Itàlia) han estat exclosos de l'anàlisi comparativa de models de benestar. Tot i així, la tendència s'està revertint. La intenció de l'autor és veure si es pot parlar d'un model propi per a les polítiques de família al sud d'Europa.

El que es vol és analitzar les polítiques de família en sentit ampli, tant les explícites com les implícites. Per tant, s'analitzarà si existeix un model de benestar específic per a aquest grup de països.

Els estats de benestar meridionals es poden classificar com una via intermèdia, ja que contenen elements tant de la tradició bismarckiana (continental) com de la beveridgiana (liberal). La seva despesa social total i la seva despesa en família estan clarament per sota de la mitjana europea,

encara que en el darrer cas trobem disparitats entre els països meridionals; és Espanya el país amb menys despesa en aquest concepte (un 2% del PIB) i Grècia el que gasta més (un 8,2% del PIB). En el cas d'altres despeses socials, també trobem disparitats: Espanya gasta per sobre de la mitjana en salut, pensions i atur.

Es barregen sistemes

universalistes

en atenció sanitària

i altres d'ocupacionalistes

en les pensions

Un tret comú és la barreja de sistemes universalistes en atenció sanitària i sistemes de pensions basats en l'ocupació, és a dir un model amb barreja d'elements «univer-

salistes» i «ocupacionalistes». De la mateixa manera, en cap dels països no trobem un sistema de rendes mínimes garantides, encara que a Itàlia i a Espanya nivells subcentrals de govern han desenvolupat aquests programes.

Les prestacions per fills
a càrrec tenen
un caràcter assistencial

Mesures explícites de política familiar: Portugal és l'única nació del sud d'Europa amb subsidis familiars universals. A Espanya ho varen ser fins al 1990, però amb imports molt baixos. A partir de 1990 es van revaloritzar, però convertint-se en prestacions condicionades pel nivell de recursos. Aquest tret fa que les prestacions per fill a càrrec tinguin en aquests països un caràcter assistencial.

Menys a Itàlia, els permisos de maternitat comporten el 100% del salari. La seva duració és de 16 setmanes a Grècia i a Espanya, 18 a Portugal i 22 a Itàlia. Les excedències no es retribueixen, excepte a Itàlia en un 30%, i el permís varia de 3 a 36 mesos segons els casos i el país.

Pel que fa als serveis d'atenció a la infància, el nombre de places d'escoles bressol finançades públicament és molt baix en tots els països. En canvi, per als nens de 3 a 6 anys, la provisió és similar a la dels països nòrdics.

Aquestes característiques de política de suport a les famílies, compartides per tots els països del sud d'Europa (pocs serveis,

manca de suport monetari i poques mesures de conciliació) ens porten a afirmar que el proveïdor fonamental de benestar és la família i no l'Estat.

Com són aquestes famílies? Encara que el tamany de la llar decreix, és el més elevat d'Europa. La causa principal d'això és l'elevada proporció de joves fins a 30 anys que viuen a la llar materna. L'explicació no tan sols es troba en les elevades taxes d'atur, sinó també en la falta de mesures socials i la vigència de determinats valors familiars. Segons l'autor, aquest fet també té repercussions positives, com l'acumulació de capital humà o l'estalvi per accedir a un habitatge.

La dependència intergeneracional també té lloc al final del cicle vital, amb taxes per sota de la mitjana europea de gent major de 75 anys vivint sola. Les dones casades d'edat adulta són les principals proveïdores d'aquesta atenció i estan motivades «per un poderós sentiment d'obligació moral que impulsa i sosté el sistema», en paraules de l'autor. En aquest sentit, el model mediterrani no es basa en un model familiar de l'home sustentador, sinó també

El nombre de places
d'escoles bressol
és molt baix

en una solidaritat familiar i l'atribució d'una responsabilitat a la dona com a proveïdora de serveis d'atenció. Un dels efectes d'aquest sistema és que produeix taxes molt baixes de fecunditat.

4.2 A la cerca d'un model

Per tot el que s'ha comentat prèviament, la identificació d'un model de política familiar al sud d'Europa s'ha de basar no tan sols en l'estudi de les mesures explícites de suport a les famílies sinó també en l'estudi d'altres característiques, com el mercat laboral o les polítiques d'habitatge.

Com afirmen diversos autors, la política familiar en els països mediterranis es basa en el supòsit que el paper de les famílies és crucial a l'hora de proveir serveis a les persones dependents. Aquest «familiarisme» comporta una política pública passiva i poc desenvolupada. A més a més, altres característiques reforcen aquest fet. Dos exemples són:

L'estructura del mercat de treball

Per una banda, la importància de l'economia submergida i dels acords econòmics informals es manifesta en l'estructura de

Hi ha una elevada proporció
de joves fins a 30 anys
que viuen a la llar materna

l'ocupació; es pot afirmar que el procés de mercantilització es troba encara a meitat de camí. Per altra banda, i amb l'excepció de Portugal, les taxes d'ocupació femenines són encara molt baixes. El mateix passa amb els joves menors de 25 anys. És a dir, que els mercats de treball tendeixen a discriminar en favor dels caps de

família masculins, en detriment de les dones i els joves. Aquesta discriminació es veu reforçada per la diferent cobertura d'atur segons les categories familiars (com l'absència de cobertura en el primer treball).

Els mercats de treball presenten, a més a més, una gran fragmentació entre els que són a dins i els que són a fora (la negociació col·lectiva, per exemple, només es fa

La dependència intergeneracional
també té lloc
al final del cicle vital

pels que ja són treballadors). Aquest fet reforça els trets patriarcals dels sistemes de benestar mediterranis.

Les polítiques d'habitatge

Trobem les taxes més elevades d'habitatge de propietat en tota Europa. Això s'explica per l'existència d'estímuls explícits a través d'instruments fiscals i estímuls implícits que dificulten el mercat de lloguer i la inexistència de lloguer d'habitatge social. La despesa social en habitatge és de fet molt baixa en tots els països.

L'estabilitat residencial es converteix en un valor en si mateix, com una autoprotecció contra els riscos socials, i un valor associat a la comunitat o a la proximitat dels parents. De totes formes, això crea una distribució injusta dels recursos. Conjuntament amb l'augment de l'esperança de vida, aquests factors reforcen la caiguda de la fecunditat.

4.3 Conclusions

Atès el seu passat polític en règims autoritaris (excepte Itàlia) i l'hegemonia de l'Església catòlica (excepte Grècia), que influència la família com a institució, es pot afirmar que les nacions de l'Europa del sud han recorregut un camí modernitzador. Però Flaquer no creu que aquest camí sigui, com altres afirmen, per arribar a un model de corporativisme conservador com el d'Alemanya. Segons l'autor, existeix un model propi, ja que considera que aquests països han arribat a una situació d'equilibri en la qual la baixa taxa de participació femenina i la baixa fecunditat es reforcen mútuament. Un cercle viciós en el qual l'existència de xarxes familiars ha inhibit

El familiarisme comporta
una política pública passiva
i poc desenvolupada

l'externalització dels serveis d'atenció a les persones dependents i, és més, aquest cercle no s'ha trencat perquè existeix la idea que la provisió familiar és de qualitat superior que la pública. És a dir, existeix una ideologia familiarista molt forta. En

aquest sentit, Flaquer aboga per la introducció de la cultura com a variable explicativa del model, ja que contribueix a la seva reproducció.

Es pot argumentar, doncs, l'existència d'un model meridional de política familiar

Els mercats de treball tendeixen
a discriminar a favor
dels caps de família masculins

implícit, ja que aquest es va constituir en el període de consolidació de l'estat de benestar i no com a producte del passat tradicional d'aquestes societats. El mercat de treball existent és el resultat de la transició postindustrial com ho és la tardana independència dels joves o la caiguda de la fecunditat.

Queda oberta la qüestió de com aquest model s'adaptarà al futur, ja que per exemple la major participació laboral de la dona suposa una gran tensió al si del sistema. En aquest sentit, serà vital com es reformen les institucions de benestar i com es busquen polítiques alternatives per donar resposta a aquest nou context sociodemogràfic.

Flor de Maig és un centre de formació, recerca i difusió sobre noves polítiques locals, participació ciutadana i la societat del coneixement.

www.diba.es

Què s'ha dit?

Flor de Maig

Av. Flor de Maig, s/n
08290 Cerdanyola del Vallès

Centre de Formació i Treball

Tel.: 934 020 710
ofm.cft@diba.es

Centre per a la Innovació Local

Tel.: 934 020 709
ofm.cil@diba.es

Centre per a la Participació Ciutadana

Tel.: 934 020 714
ofm.cpc@diba.es

Oficina de Gestió d'Equipaments

Tel.: 934 020 711
ofm.oge@diba.es

Parc del Coneixement

Tel.: 934 020 716
parcdelconeixement@diba.es